

УДК 821.162.1'05-3.09Равіта-Гавронський+94(477)"15/17":355

Яковенко Я.В.

ОБРАЗ КОЗАЦТВА У ТВОРЧОСТІ ФРАНЦІШЕКА РАВІТИ-ГАВРОНСЬКОГО

Анотація. У статті проаналізовано художню та історичну прозу письменника XIX століття Францішенка Равіти-Гавронського. Зокрема, досліджено питання козаччини та козаків у творчості автора. Було проведено паралель між українською і польською візією проблеми трактування козаків у літературі, з'ясовано історичні передумови її виникнення на прикладі його історичних романів, зокрема «Пан гетьман Мазепа» та «На кресах», а також науково-історичних праць про козаччину: «Українська козаччина в Речі Посполитій», «Історія гайдамацьких рухів» тощо. Історик-аматор, польський україніст – відомий, поміж інших, створенням негативного стереотипу козака в польському письменстві.

У польській історичній науці XVI-XVIII ст. починає формуватися історіографічний образ українського козацтва. Часи Руїни та козацькі війни кінця XVI-XVIII ст. нашкодили польським літописцям на створення стереотипу українця-варвара, жорстокого й аморального розбійника. Метою таких дій було виправдання політики Давньої Речі Посполитої та польської шляхти щодо українців. Однією із причин була тогочасна політична ситуація, яка свідомо викривлювала українсько-польське минуле. Разом з тим, вагомим був вплив «Ягеллонської ідеї», яка полягала в ідеалізації Люблінської унії 1569 року, зокрема в добровільному об'єднанні Польського Королівства, Великого Князівства Литовського та Русі.

Ключові слова: Францішек Равіта-Гавронський, козаччина, козаки, Річ Посполита, українсько-польські взаємини.

Інформація про автора: Яковенко Яніна Василівна, аспірант кафедри полоністики, Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Електронна адреса: yapina.yakowenko@gmail.com

Yakovenko Y.

THE IMAGE OF THE COSSACKS IN THE WORK OF FRANCISZEK RAWITA-GAWROŃSKI

Abstract: The article analyses the artistic and historical prose of nineteenth-century writer Franciszek Rawita-Gawroński. In particular, the issues of Cossacks and Cossacks in the author's work are explored. We have drawn a parallel between the Ukrainian and Polish vision of the problem of Cossack interpretation in literature, and clarified the historical prerequisites of its occurrence on the example of his historical novels, in particular "Pan Hetman Mazepa" and "Na kresach", as well as scientific and historical works on the Cossacks: "Kozaczyzna ukrainna w Rzeczypospolitej Polskiej", "Historia ruchów hajdamackich" etc. An amateur historian, a Polish Ukrainian is known, among other things, for creating a negative Cossack stereotype in Polish writing.

In the Polish historical science of the XVI-XVIII centuries the historiographical image of the Ukrainian Cossacks begins to take shape. The ruins and Cossack wars of the late XVI-XVIII centuries

inspired Polish chroniclers to create the stereotype of a Ukrainian barbarian, a cruel and immoral robber. The purpose of such actions was to justify the policy of the Commonwealth and the Polish nobility towards Ukrainians. One of the reasons was the current political situation, which deliberately distorted the Ukrainian-Polish past. At the same time, the influence of the Jagiellonian Idea, which consisted in the idealisation of the Union of Lublin in 1569, in particular in the voluntary unification of the Polish Kingdom, Grand Duchy of Lithuania and Ukraine, was significant.

Ignoring the Cossacks as the third political people of the Commonwealth ended with bloody and devastating uprisings that weakened the Polish-Lithuanian state and the Cossacks themselves. The campaigns of the Cossacks on the land ruled by the Turkish Sultan, incited the Commonwealth to punitive attacks by the Tatars, and especially to the conflict with Turkey, which the state tried to avoid. Attempts to impose public control on them ended in riots. The situation was also aggravated by the attitude of the nobility, who, despite the merits of the Cossacks before the state, treated them as rebellious peasants. The blame for this should be placed on the elite of the Commonwealth, which failed to solve the problem, and whose actions against the Cossacks had the features of contingency and inconsistency. The problem was also the constant increase in their numbers, interference with the conflict between Orthodoxy and the Union of Brest.

Keywords: Franciszek Rawita-Gawroński, cossacks, cossack, The Commonwealth, Ukrainian-Polish Relations.

Information about author: Yakovenko Yanina, PhD-student of the department of Polish studies, Institute of philology, Taras Shevchenko National University of Kyiv.

E-mail: yanina.yakowenko@gmail.com

Jakowenko J.

WIZJA KOZACZYŹNY W TWÓRCZOŚCI FRANCISZKA RAWITY-GAWROŃSKIEGO

Streszczenie. W niniejszym artykule przeprowadzono analizę prozy historycznej pisarza z XIX wieku Franciszka Rawity-Gawrońskiego. Zbadano między innymi obrazy kozaczyzny i Kozaków w twórczości autora. Przeprowadzono paralele pomiędzy wizją ukraińską a polską interpretacją Kozaków w literaturze, wyjaśniono historyczne podstawy jej kształtowania na podstawie powieści historycznych pisarza, takich jak „Pan Hetman Mazepa” i „Na kresach”, poddano też analizie dorobek naukowo-historyczny Rawity-Gawrońskiego dotyczący tematu kozaczyzny („Kozaczyzna ukraińska w Rzeczypospolitej Polskiej”, „Historia ruchów hajdamackich” i in.) Historyk-amator, polski ukrajinista, Rawita-Gawroński jest znany między innymi ze stworzonego przez niego negatywnego stereotypu Kozaka w literaturze polskiej.

W polskiej nauce historycznej XVI-XVIII wieków rozpoczęło się kształtowanie historiograficznego obrazu ukraińskiej kozaczyzny. Okres Ruiny oraz wojny kozackie końca XVI—XVIII wieku inspirowały polskich kronikarzy do kreowania stereotypu Ukraińca-mordercy, okrutnego i amoralnego zbrodniarza. Celem takich działań było usprawiedliwienie polityki Rzeczypospolitej oraz szlachty polskiej wobec Ukraińców. Jedną z przyczyn była ówczesna sytuacja polityczna, która umyślnie zniekształcała przeszłość polsko-ukraińską. Z kolei, decydujący był wpływ „Idee Jagiellońskiej”, której podstawą była idealizacja Unii Lubelskiej 1569 roku, będąca dobrowolnym połączeniem Królestwa Polskiego, Wielkiego Księstwa Litewskiego i Rusi.

Słowa kluczowe: *Franciszek Rawita-Gawroński, kozaczyzna, kozak, Rzeczpospolita, polsko-ukraińskie związki.*

Nota o autorze: *Jakowenko Janina, doktorant katedry polonistyki, Instytut filologii, Kijowski Uniwersytet Narodowy imienia Tarasa Szewczenki.*

E-mail: *yanina.yakowenko@gmail.com*

Козаччина була однією з провідних тем польського романтичного українофільства. Це одна з тих тем, на прикладі якої виразно позначається спільність та відмінність, інтеграція та диференціація ідеологічних концепцій. Цю проблематику досліджували однаково польські та українські науковці. Серед них Брацка М. [1, 2], Кирчів Р. [3], Наливайко Д. [4], а також Сосновська Д. [23], Борови В. [6], Квапішевські М. [12], Третяк Ю. [25] тощо. Атмосфера козакоманії панувала по шляхетсько-магнатських дворах у другій половині XVIII – першій половині XIX ст. Проте, козацтво імпонувало демократично налаштованим польським патріотам, серед них К. Риллеву та В. Раєвському. Вони вбачали в ньому високий ідеал свободи, що була усвідомлена та здобута самим народом. Вони захоплювалися козацьким героїзмом, поважали їхні демократичні ідеали. Саме такий погляд на Історичному конгресі проголосив Ян Чинський, відомий діяч Демократичного товариства в Парижі 1835 р. у своєму рефераті «Який був вплив козаків на літературу, науку, мистецтво і цивілізацію взагалі на Півночі і на Сході» [24].

У концепції Чинського, передовою була думка, що над берегами Дніпра козаки створили один з найкращих республіканських устроїв. Він високо підносить їхню волелюбність і безстрашність у боротьбі з ворогами, водночас досить реалістично підходить до трактування взаємин з Польщею. У рефераті оцінює виступ Хмельницького як «божий бич», «знаряддя помсти провидіння» за злодіяння і кривди, вчинені польською олігархією козакам. Чинський категорично виступає проти того, що польська шляхта представляє Європі козаків як дикунів і розбійників. Видана в Парижі у 1836 році двотомна повість Чинського про Хмельницького та Хмельниччину [8] відзначається прогресивним демократичним спрямуванням у трактуванні козацтва та визвольної боротьби українського народу.

Згадана концепція козацтва, особливим чином імпонувала прогресивним революційним романтикам. Їхньою метою було зробити наголос на його славне героїко-патріотичне минуле. Це повинно було стати основою ствердження ідеї про вирішальну роль народних мас у майбутньому національному визволенні Польщі. У цьому сенсі, козаки були найкращим прикладом втілення ідеї народу, романтичного героя – людини простої, проте волелюбної, сміливої, з почуттям власної гідності, людини, що вміє цінувати та захищати свою свободу. «Вільний козак... а zarazом людина з народу, – відзначає польська дослідниця М. Яніон, – був набагато придатнішим для поетичного прославлення навіть на підставі його власної самородної поетичної творчості, ніж від віків знівечений у панщизняному ярмі польський селянин» [10].

Одним із представників пізнього романтизму та раннього позитивізму був польський письменник, історик-аматор Францішек Равіта-Гавронський. Саме

йому приписують створення негативного стереотипу козака в Польщі. Найчастіше Равіта представляє і оцінює жителя країни над Дніпром у двох аспектах – як людину та як солдата. «Самі ж козаки мали дуже високу думку про себе: „Козаки вважали себе кращими за панських селян, подекуди кращими за міщан. Вони охоче бачили себе в ролі оборонців Вітчизни, прирівнювали себе до шляхти, привілеї якої хотіли отримати. Тому нічого дивного, що так як і шляхта, зверхньо дивились на інших»». [5] Початком польського історичного життя була Велькопольська, з XVI століття осередок перенісся до Малопольські, а відразу після того як Варшава стала столицею Польщі, шал політичного та економічного життя переважив на Русь. Заселення таких великих територій спричинило наплив людей різного походження, що призвело до створення своєїрідної культурної, етнічної та релігійної гібридизації: «Такі козацькі громади почали формуватися із шахраїв та свавільників різної національності: поміж них можна було зустріти рибалок та степових мисливців, які мало що розуміли в землеробстві, а також поляків, турків, татар, волохів і навіть євреїв, які втікали від правосуддя в дикі степи, або ж хотіли дати волю своїй легковажній та свавільній натурі» [22, с. 2]. У поданій цитаті Гавронський вказує на чинник, згідно з яким відбувалась міграція населення на територію сьогоденної України, а саме пошук оазису для злочинців, яким в Королівстві загрожував судовий вирок. Дикі поля були периферійними, а отже, практично позбавленим адміністрування тереном Речі Посполитої, при цьому становили досконалу схованку для мас людей, у яких був конфлікт з законом.

Локалізація козаччини мала основний недолік – близьке сусідство з Кримом. Власне, татари були єдиними «господарями» Диких полів до колонізації їх з козаками, звідси і прагнення до експлуатації цих території, що спричиняло їхній конфлікт щодо домінування над Руссю. Окрім напружених козацько-татарських відносин, вплив Криму на формування запорізької ментальності Гавронський оцінював як ведучий: «Татари стали вихователями морального характеру козаків» [19]. Якщо говорити про вплив культури держави ханів на жителів Запорожжя, Равіта вказує, передусім, на переймання від татар методів проведення воєнних дій, які, як відомо, характеризувались своєю дикістю, відсутністю поваги до елементарних законів і людської гідності, хижа натура збройних нападів. Запорізьке суспільство ділять внутрішні умовності – мовні, культурні, світоглядні, професійні, тому некоректно по відношенню до нього вживати термін «народ». Однак, фактом залишається, що вірність православ'я і охорона «грецької релігії» надовго ототожнювались з козаччиною. Захоплення військовим ремеслом, як і варта на сторожі православ'я – були єдиними чинниками, які об'єднували жителів Запорожжя. «З цієї невиразної туманності, яка носила риси двозначності та непевності, почав поволі формуватися оригінальний державно-лицарський організм, який творився наче під гаслами боротьби із зрадниками, проте ворожий всякому державному порядку, і який не піддавався жодній організації, окрім військової, яка вважала кожен замах на самоволю як замах на свободу» [17, с.17].

У відсутності коренів, які об'єднували козащину, а також в уподібненні до татар, письменник вбачає антисоціальні та антипольські процеси. Козащина починає ставати деструктивною силою всередині польської держави, інтегральною частиною якої була. «Саме тому, за дуже короткий проміжок часу, українська козащина, яка жила бурхливою стихією інших суспільних прошарків, стала ворогом держави, в якій ані держава з нею, ані вона з державою, не могли знайти способу співіснування» [15, с. 37].

У той час, коли для прогресивних романтиків у козащині найпривабливішою була його боротьба проти феодальних утисків і гноблення, яку трактували як найвищий прояв та зразок народного героїзму, реакційні романтики волили тут бачити лише втілення середньовічної відчайдушності, анархізму, грабінництва. Прогресивні романтики не вагалися згадувати традиції боротьби козацтва з польсько-шляхетськими гнобленням, здатні були тверезо підходити до таких сторінок історії як Хмельниччина чи гайдамаччина, натомість реакційні або ретельно оминали, замовчували цей аспект, або намагалися представити його в найфантастичнішому, найбільш зневажливому для українського народу світлі. Позитивний тип козака був вписаний у реакційних романтиків, як правило, на зразок дворового козацтва, що було витвором шляхетсько-магнатського буття, у той же час, прогресивні романтики надавали перевагу козакові, оспіваному народною традицією, поезією, овіяному лицарсько-героїчним пафосом легенд і переказів. При цьому, вони вимагали послідовно дотримуватися історичної та художньої правди.

Романтики особливо високо цінували властиве козацькому народу України прагнення до збереження свободи. Досить простим було значення слова «козак». Козак – це молодий українець-воїн, це хлопець, що покидає хутір і йде в дорогу по степах, або йде на службу до шляхтича, це також гайдамака-розбійник, але перш за все це Запорожець, тобто січовий козак. Вони вважались вищими за рівнем над звичайними людьми, власне кажучи, самі козаки, особливо реєстрові (тобто ті, що становили частину війська Речі Посполитої), вважали себе особливим лицарським загоном. Саме вони були найбільш показовими представниками українського народу. Що стосується консервативної течії романтизму, тут сформувався діаметрально-відмінний стереотип козака. «Син степів» вказаний як темний і мстивий гайдамака, або ж, навпаки, як самовідданий слуга дворянства, що сліпо прив'язаний до свого пана і відчуває необхідність охороняти його життя і маєток.

Польське романтичне козакофільство, яке так розквітало в 20-30-х рр., поступово згасає з занепадом романтизму і в зв'язку з розвитком реалістичної літератури.

У 40-50-ті рр., поряд з творами, у яких домінує романтичне сприйняття України, щораз більшої питомої ваги набирає реалістичне осмислення української дійсності – і не лише минулої, а й сучасної. Козак є невід'ємним елементом українського пейзажу, він надовго вписався в романтичні зображення степів, які змальовували представники «української школи» польського романтизму. Для польських письменників і поетів, які століттями створювали образи козаків у своїх

творих, вони були захисниками віри, лицарями, що б'ються за незалежність України. Для інших – борцями за суспільну справедливість, «свободу нашу і вашу», ще для інших, – збродом звичайних бандитів. Аліна Ковальчикова писала: «Козак повністю є оригінальним витвором степової культури. (...) Він поєднує в собі військовий дух, лицарство поруч з дикістю, примарну вроду, подекуди жорстокість. Однак, завжди зосереджує у собі мальовничу красу, гордість та гідність» [11].

Запорізька спільнота не була організацією, здатною до продуманої та далекоглядної політики, у зв'язку з чим, тягар відповідальності за характер та дії козащини лягав на польську державу. «Еволюція козащини прямувала зовсім не в напрямку заспокоєння, а навпаки до наростання сваволі» [15, с. 48]. Гавронський дуже ретельно та з притаманною йому прискіпливістю досліджує українсько-польські відносини. Однією з підстав хибного розуміння козаків є те, що їх зараховували до солдатів Речі Посполитої. Натомість, Польща намагалась перемогти козацьку політику шаблею, що в результаті лише збільшувало козацькі сили та зміцнювали внутрішнього ворога. Проте, кваліфікуючи козаків як польських солдатів, дозволяючи їм вправлятися у військовій справі, озброюючи їх, вони не взяли до уваги той факт, що окрім оборонців кордону, в разі бунту, вони матимуть добре навченого військового ремеслу – ворога.

Козаччина була у колі зацікавлень історією південно-східних степів. Вона була настільки оригінальним явищем, що зовсім заповонила уяву романтиків, зацікавлених Україною. Польські письменники охоче описують історичні події, у яких поляки та українці об'єднувались проти спільного ворога, наприклад турків.

У праці «Література та критика» («Literatura i krytyka») М. Грабовський пояснює своє зацікавлення козащиною у розділі «Що означає козащина?» («Co znaczy Kozaczyzna?»): «За укріпленою стіною Речі Посполитої, яка захищала всіх від різноманітних шкідливих пригод на східних кордонах Європи, була розташована ціла окрема військова система, велике об'єднання озброєних людей, які живуть у безперервній війні, крізь війну і війною. (...) Підживлена тим самим духом. Маючи говорити про українську поезію, пам'ятки власне тієї козащини, вважаю за необхідне спочатку сказати, що таке ця козащина, хто такі були козаки, які навіть після припинення існування їх як політичного організму, залишили після себе безсмертну національність, свої оригінальні звичаї, свою мову, свою поезію» [9].

У свою чергу, козаки Міхала Чайковського утворюють сильне, організоване, воївниче рицарське братерство, об'єднане спільною вірою і воєнним покликанням, цінують свободу, сприйняту максимально, ведуть бунтарське життя, повне розмаху, відзначаються безстрашною доблестю, люблять безперестанний рух, пригоди і небезпеку, зневажаючи спокійну, працьовиту і смутну щоденність [7]. Однак, передусім, вони є ідейно свідомими і лояльними членами Речі Посполитої. Чайковський вважав козаків повноправними партнерами польської шляхти і української шляхти Польщі як в особистому, так і в публічному житті. Зрештою, Чайковський оперував концепцією тринародової Речі Посполитої (Корона, Литва, Русь), в тих категоріях бачив відроджену Польщу, завжди трактуючи Україну як обмежену частину своєї цілісності.

У результаті короткотривалого польського права було створено козацькі реєстри, перший сформувався у 1572 році з рекомендації Зигмунта Августа. На думку Равіти: «З трьох доріг [...] ми пішли найгіршою, створивши козацький реєстр, взявши на службу грабіжників та степових гультяїв, дозволяючи їм бунтувати під опікою Речі Посполитої, замість прив'язати цю стихію до землі і зробити з неї солдата, який би боронив власне поселення, яке годує його і родину» [15, с. 111].

Згідно з думкою Гавронського, з запорожців потрібно було б зробити селян-солдатів, які з одного боку займалися б українською землею, роблячи все для економічного розвитку цієї країни, а з іншого неформально займалися б царською справою, що, проте, не звільняло б їх від обов'язку оборони кордонів від ворогів. У своїх прагненнях зробити з козаків регулярних заступників, які б боронили південні кордони держави, було б реальним якби Річ Посполита вміло продумала зв'язок між недоліками та перевагами мешканців Ніжу. Непересічні військові заслуги можна здобути лише за умови контролю над деструктивними, руйнівними рисами запорожців, такими як недисциплінованість, пиятика, вроджена та набута жорстокість. Проте, аби це зробити, козацькі загони повинні потрапити під командування харизматичних наставників – як, наприклад, Ярема Вишневецький, який залізною дисципліною, власним авторитетом міг би ефективно формувати вартісні загони. В іншому випадку реєстрові козаки часто зраджували і ставали смертельною загрозою для Вітчизни, яка їм виплачувала заробітну плату. «Їхні недоліки, сформовані неморальними умовами життя, покривались військовими перевагами, які високо цінувались: розсудливістю, відвагою, солдатською витривалістю, але це не перешкоджало їм відзначатись нестабільністю та самоволею, які лише силою вдалось втримати дисципліною військової субординації. Річ Посполита не змогла використати переваги і водночас усунути недоліки» [19, с. 49].

Письменник вбачає козацьку сваволю та схильність до бунтів у непослідовних діях польської влади, яка використовувала козаків, коли приходила небезпека зі сторони Криму тощо. «Наша політика однак, окрім рис короткозорості, грішила також нещирістю. Часто ми пестили козаків за те, за що потім вішали, і, власне, ця нелогічність була для простого селянського розуму сигналом, який пробуджував важку для розуміння ненависть» [17, с. 31].

Врешті Гавронський помилки політиків щодо козащини вбачає у поведінці кресових «королевичів», право і привілеї яких визначала Річ Посполита. Експлуатований та нерідко пригноблений запорожець в обличчі певної суспільної нерівності брався за зброю і чинив справедливість згідно з власними переконаннями. «Головною причиною нерозуміння справжньої важливості ніжового козацтва була не лише помилкова політика держави, але також, пануюча внутрішня політика, яка задовольняла лише колонізаторські прагнення можновладців та шляхти на кресах» [17, с. 32].

Письменник критично оцінював існування та функціонування козащини, яка становила важку для визначення групу людських типів, що в результаті виявляє її аполітичний, антисоціальний та аморальний характер. На думку Равіти, політика

Речі Посполитої щодо козаччини була помилковою, оскільки дозволила прийняти експансивний загарбницький розвиток, і саме вона, значною мірою, відповідальна за ту форму та вигляд, яку прибрало козацьке суспільство. У запорожцях бачили примітивний елемент, нездатний до виконання важливої історичної місії, проте їм довіряли оборону східних кордонів Речі Посполитої, керуючись при цьому егоїстичними бажаннями володіння дешевою силою, яка б захищала цілісність держави.

Позиція Гавронського щодо козаччини представлена не лише в історичних наукових працях, проте також в літературних творах на історичну тематику. Однак, не вдається його думку розділити на дві частини – наукову та літературну, оскільки вони становлять одне ціле. Образ козацької громади у прозі автора, значною мірою, можна визначити як консервативний, апріорний, який вписується в антагоністичну схему: добрий-злий. В історичній белетристиці письменника переважають негативні оцінки. Серйозною обставиною, яка відрікалась від козаччини є його відмова в статусі козаччини як спільноти. Запорізькій групі не можна навіть надати статусу замітника національності, оскільки у ній не вбачають жодних чинників, які б об'єднували людей в цю громаду. Навпаки Равіта підкреслював сильні, антисоціальні тенденції одиниці: «[...] кожен робив своє, не турбуючись про інших, а це все об'єднувалось в один спільний голос, повний дикості та свободи» [21, с. 20-21]. Про відсутність єдності серед козаків свідчив також той факт, що вони на кожному кроці шукали захисника (покровителя) на фронті. Задума бути під «опікою» православної Москви, ісламської Туреччини чи католицької Речі Посполитої є цього доказом. «Кидався (Хмельницький) як в'юн на усі сторони: то до татар і турків, то до Росії, то перед Польщею голову схиляв, а брехав усім, кожному інше» [20, с.8].

Запорожці відмежовувались від ототожнення їх з селянами, прагнули до порівняння зі шляхтою, вважали себе повноправними солдатами Речі Посполитої, і такий статус мали деякі реєстрові козаки. На практиці ж, їхній статус занижували, прирівнювали їх до селян.

Однією з найбільш суперечливих постатей в історіографії XVII ст. був Богдан Хмельницький (1595-1657). Одні бачили в ньому вождя боротьби за незалежність і суспільне визволення українського народу, котрий реалізував велику мрію про побудову руської державності, інші – підступного бунтаря проти своєї Вітчизни, зрадника, який запросив ворогів: татар, московитів і шведів. Дискусії навколо оцінки постаті Богдана Хмельницького точилися ще в Речі Посполитій. Відкривалися нові полеміки, що стосувалися, зокрема, Барської конфедерації, Січневого повстання, взаємин у 1917-1921 рр., а також трагічного для обох народів періоду Другої Світової війни. Польська історіографія однозначно оцінює постать цього українського національного героя. Для неї повстання, яке розпочав з особистих причин Хмельницький, не лише спричинилось до спустошення України й послаблення міжнародного положення Речі Посполитої, але й штовхнуло першу в руки Москви й сприяло її перемозі в конфлікті з польсько-литовською державою. Це закінчилось поділом України, а через сто років зміцніла Російська держава поклала край існуванню Речі Посполитої.

Після смерті Богдана Хмельницького частина старшини, з огляду на наміри Москви обмежити автономію, здійснила спробу порозумітися з Річчю Посполитою. На чолі цієї групи став новий гетьман Іван Виговський. Він почав переговори з королівськими послами. Підписаний 16 вересня 1658 р. акт був політичним проектом перетворення федерації Корони й Великого Литовського Князівства, котрі творили Річ Посполиту Обох Народів на тричастинний організм, утворений шляхом виділення Руського князівства, поєданого реальною унією з двома іншими. Гадацька унія – це був мудрий і справедливий компроміс, який виник завдяки далекоглядності й політичній зрілості польських і частини українських еліт.

Постать Богдана Хмельницького надихала та захоплювала Равіту. Вказує на це, передусім, кількість його наукових праць, яку він присвятив гетьманові. Найважливішою є двотомна монографія «Богдан Хмельницький» [13]. Гавронський в обличчі Хмельницького бачить брехуна, який, використовуючи наївність та темноту руського народу, прищепив йому переконання, нібито повстання мало на меті оборону «святої православної віри». «Отець Дософей здавалось був так щиро відданий справі визволення України з-під польського ярма, що таємно і непомітно мандрував з одного в інший кінець України, та всіма способами закликав до бунту проти ненависних йому ляхів. Для цього мав легкий і перевірений спосіб: причина релігійних переслідувань» [20, с.196]. Він вводив людей в оману війною у боротьбі за православ'я, бажанням покращити рівень життя українського селянина незалежністю Русі в Речі Посполитій, а в реальності прагнув отримати чим більш найвищих звань (включно з титулом князя України) для себе і жменьки найвищих козацьких сановників.

Хмельницький легко маніпулював не лише козацькою «черню», але також старшиною. Гавронський підкреслював військову майстерність, вроджений талант вождя козацького повстання. Порівняння якогось отамана з Хмельницьким вважалося вищою мірою визнання. В очах численної кількості мешканців України на таке визнання заслугоує Верлан, ініціатор повстання 1734 року. «Верлан обдумав все швидкое... о це голова! Така як у Хмельницького, навіть краща, бо меду не п'є. Нехай лише поведе... » [20, с.91]. «Як маю надію на Верлана, з нього другий Хмельницький буде – аби тільки швидше приїжджав» [20, с.205].

Равіта бачить зв'язок між козацьким бунтом з середини XVII ст. і гайдамацьким повстанням XVIII ст. «Не раз і через Мошни проходив який на пів озброєний почет, який на п'яну голову лаяв ляхів; почет сформований йшов без поводи і без мети – мав лише одну прагнення – пограбувати як найбільше. Були це сини батьків, яких старий Хмельницький ввів до бою, виховані в традиціях ледарства, які не звикли до праці для себе та інших, вільно ходили по одному, як вовки в степу, часом об'єднуючись в групи» [20, с.29-30]. За словами Гавронського, Хмельницький не лише розвив у козаків навик збройного відстоювання своїх прав, проте відучив їх від працьовитості. У гайдамацьких грабежах Равіта бачить прояв основи легкого збагачення, яку в руській ментальності закріпив чигиринський сотник. Вина Хмельницького сягає далеко поза його правління, результатом його дій є

фатум, який навис над Україною, та, призвів до перманентного регресу Русі поки врешті: «зникла Січ, змарніло Запорозжя, а козаччина назавжди залишилась у піснях. Такі були наслідки боротьби Хмельницького за свободу. Все загубив, бо не вистачало йому і його послідовникам розумної, політичної, ключової ідеї з чистою мораллю» [14, с.24].

Письменник розділяє козаків на дві групи. До першої входили б запорожці, головним чином, періоду XVII ст. нестримні загарбники Криму, люті оборонці «козацьких вольностей», неприятели Речі Посполитої. Після 1654 року, коли Лівобережна Україна (а поступово ціла «держава») потрапляє під російське панування, статус козаків починає змінюватись. Москва, яка проводила політику «сильної руки», не дозволяла козакам стільки вольностей як Річ Посполита; з частини козаків тоді створюють військові каральні групи, з решти – селян. Проте також існувала немала група кресового суспільства, якому в нагороду за послуги, на думку царської влади, належало б збагачення та облагороджування. У XVIII столітті образ козака змінюється, Равіта бачить це і втілює у своїй белетристиці. Змінюється також відношення козаків в стосунку до жінок; гетьман Мазепа в контексті своїх поривів серця, а також своїх підлеглих, говорить наступне: «Щоб вони сказали, ці старі козаки, які жінку на тютюн і люльку міняли, про нас, у кого зараз серця мліють від жінок» [21, с. 292].

Сам же Мазепа є прикладом козака «нового типу»; його освіта, товариські манери стали на противагу кричущому протиріччю з об'єктивним трактуванням жінки. Змінився також загальний образ запорожця, з «дикого і авантюрного» на лояльного і правильного. Старий козак під чиею опікою виховується Ксенька – дочка Палія – віддаючи її за дружину Чеченову, стверджує: «Бог тобі посилає чоловіка, добру людину, з доброю душею... отже, поважай його і кохай, любові часом вистачить для щастя» [21, с.302]. Тепер запорожець – це не обов'язково грізний ватажок, який викрадає молодицю з пограбованого двору, проте «добра людина», яку потрібно поважати.

Відхід Гавронського від домінуючого способу характеристики постаті (за участі оповідача) і уможливлення постатям висловлюватись на тему інших учасників представленого світу може створювати пропозицію, що судження ними сказані не є таким, що формують думку чи представляють її, представлені становища настільки новаторські та сміливі, що оповідач уникає їхнього підтвердження своїм авторитетом.

Підсумовуючи, можна ствердити, що погляд Равіта у питанні козаччини є односторонньо критичний, при обтяженні польської сторони співвідповідальністю за невдалий в структурі і функціонуванні побут козаків. Значущі постаті, які представляють запорізьку спільноту, такі як Хмельницький є носіями рис, які, загалом, нерідко підтверджують стереотипне судження письменника про ціле. Проте Равіта розрізняє візерунок козака XVII і XVIII століття.

З появою козаків починається нова доба в історії українського війська. Ігнорування козаччини як третього політичного народу Речі Посполитої закінчило-

ся кривавими й нищівними повстаннями, що послаблювали польсько-литовську державу й самих козаків. Походи козаків на землі, які були під владою турецького султана, наражали Річ Посполиту на каральні напади татар, а особливо, на конфлікт з Туреччиною, якого держава намагалась уникнути. Спроби запровадити для них суспільний державний контроль закінчувались бунтами. Ситуацію також погіршувало ставлення шляхти, яка попри заслуги козаків перед державою, трактувала їх як збунтованих селян. Вину за це він поклав на еліту Речі Посполитої, яка не зуміла вирішити цю проблему і дії якої щодо козаччини мали риси кон'юктурності й непослідовності. Проблемаю також було постійне збільшення їхньої чисельності, втручання у конфлікт між православ'ям та Берестейською унією. Чи не найбільшою помилкою була позиція владної верхівки, яка використовувала козаків як солдатів, але не збиралась визнати їхніх прав, що гарантувало б їм свободу та утворення окремого стану. Все це спричинилося до великого вибуху 1648 року, якому передували менші бунти. Гадяцька унія 1658 р. була єдиною спробою у порозумінні з руською шляхтою, яка жила в Україні і козаччині, проте вона закінчилась поразкою. Ні козаччина, ні Річ Посполита не були готові реалізувати таке складне завдання під час конфлікту з Москвою і Швецією, та ще й після десяти років кривавої громадянської війни.

ЛІТЕРАТУРА

1. Брацка М. Образ козака – сарматського лицаря в поезії польського романтизму / М. Брацка // Українсько-польські літературні контексти доби бароко: збірник наукових праць [«Київські полоністичні студії»]. – Том VI. – К., 2004. – С. 551 – 558.
2. Брацка М. Богдан Хмельницький у творчості польських романтиків «української школи» / М. Брацка // «Українська школа» в літературі та культурі українсько-польського пограниччя: збірник наукових праць [«Київські полоністичні студії»]. – Том VII. – К., 2005. – С. 256 – 266.
3. Кирчів Р. Український фольклор у польській літературі. Період романтизму / Р. Кирчів. – К., 1971. – 276 с.
4. Наливайко Д. Козацька християнська республіка (Запорізька Січ у західноєвропейських літературних пам'ятках) / Д. Наливайко. – К., 1992. – 328 с.
5. Borowiak A., „Nowa książka o wojskowości kozackiej”, „Przegląd Historyczny” 2004, z. 2, s. 253
6. Borowy W., Chodzko I. Powieści kozackie i Gawedy / W. Borowy, I. Chodzko – Kraków, 1914. – 126 s.
7. Czajkowski M. Powieści kozackie / M. Czajkowski. – Warszawa, 1972. – 274 s.
8. Czyński Jan. Le Kosak, roman historique (The Cossack, a historical novel). 2 vols. Paris: A Leclair, 1836. (Polish historical novel in French)
9. Grabowski M. Kilka uwag nad szkołami poezji polskiej / M. Grabowski – Warszawa, 1979. – 77 s.
10. Janion M. Niesamowita słowiańszczyzna. Fantazmaty literatury / M. Janion – Kraków, 2006. – 360 s.
11. Kowalczykowska A. Romyntyzm. Nowe spojrzenie / A. Kowalczykowska – Warszawa, 2008. – 284 s.

12. Kwapiszewski M. Debiut «kozackiego romanisty» / M. Kwapiszewski // Pamiętnik Literacki. – Z. 2. – 1978. – S. 3 – 33.
13. Rawita-Gawroński F., Bohdan Chmielnicki do Elekcyi Jana Kazimierza, t. 1, Lwów 1906; idem, Bohdan Chmielnicki od Elekcyi Jana Kazimierza do śmierci (1648-1657), t. 2, Lwów 1909.
14. Rawita-Gawroński F., Bohdan Chmielnicki i jego polityka, Warszawa 1914.
15. Rawita-Gawroński F., Geneza i rozwój idei kozactwa i Kozaczyzny w XVI wieku, Warszawa-Kraków 1924.
16. Rawita-Gawroński F., Hetman kozacki B. Chmielnicki: szkic biograficzny jego życia i walk. Lwów 1914.
17. Rawita-Gawroński F., Historia ruchów hajdamackich (w. XVIII), t. 1 - Ruina, Lwów 1899.
18. Rawita-Gawroński F., Historia ruchów hajdamackich (w. XVIII), t. 2 - Koliszczynna, Lwów 1899.
19. Rawita-Gawroński F., Kozaczyzna Ukrainna w Rzeczypospolitej Polskiej do końca XVIII wieku. Zarys polityczno-historyczny, Warszawa-Kraków-Lublin 1923.
20. Rawita-Gawroński F., Na kresach. Opowiadanie historyczne z XVIII wieku, Warszawa 1886. Utwór osnuty na tle powstania hajdamackiego z lat 30. XVIII w.
21. Rawita-Gawroński F., Pan Hetman Mazepa. Powieść historyczna, Warszawa 1887.
22. Rawita-Gawroński F., O Bohdanie Chmielnickim Hetmanie Kozackim, Lwów 1905.
23. Sosnowska D. Stereotyp Ukrainy i Ukrainca w literaturze polskiej / D. Sosnowska // Narody i stereotypy – Kraków, 1995. – S. 46 – 52.
24. Stories of Khmelnytsky: Competing Literary Legacies of the 1648 Ukrainian Cossack Uprising / Amelia M. Glaser – Stanford Studies on Central and Eastern Europe, 2015. – 294 pp.
25. Tretiak J. Zywiol ruski w literaturze polskiej / J. Tretiak – Kraków, 1969. – 39 s.